

Rade Kisić

Perspektive pravoslavno-rimokatoličnog dijaloga

Povzetek: Prošlo je pola veka od znamenitog »celiva mira« koji su razmenili papa Pavle VI i vaseljenski patrijarh Atinagora u Jerusalimu 1964. godine i time otvorili »dijalog ljubavi«. U tom duhu 1979. godine otpočela je sa radom »Zajednička komisija za teološki dijalog između Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve«, čiji rezultat rada predstavljaju značajni dokumenti. Poslednji od tih dokumenata, Ravenski (2007), proglašen je velikim korakom napred u odnosima dvaju Crkava. Međutim, različita recepcija ovog dokumenta i nejedinstvo pravoslavnih po pitanju njegovog prihvatanja izneli su na svetlo stare sukobe i podele. Najveći izazov pred kojim trenutno stoji dijalog jeste zajedničko određenje cilja, odnosno postizanje konsenzusa o suštinskim eklesiološkim načelima. U tom pogledu bi od velike pomoći moglo biti istraživanje primenljivosti i ograničenja principa »jedinstvo u različitosti« kao i »hijerarhije istina« i pojma ikonomije. Za napredak dijaloga značajno bi bilo njegovo širenje na sve oblasti crkvenog života. Unutrašnja teološka kretanja u obe Crkve predstavljaju takođe važan faktor u budućem razvoju pravoslavno-rimokatoličnog dijaloga.

Ključne besede: dijalog, komisija, primat, jedinstvo, recepcija

Summary: *The Perspectives of the Orthodox-Roman Catholic Dialogue*

Half a century has passed since Pope Paul VI and Ecumenical Patriarch Athenagoras I greeted each other with a »kiss of peace.« This act that occurred in Jerusalem in 1964 opened the door for a »dialogue of love.« In that spirit, »The Joint International Commission for Theological Dialogue between the Catholic Church and the Orthodox Church« was established in 1979 and produced important documents. The last of these documents, Ravenna (2007), was a major step forward in the relations between the two Churches. However, the different receptions of this document and disunity within Orthodoxy with regard to the acceptance of the document have brought to light old conflicts and divisions. At this moment, the greatest challenge the dialogue faces is the common determination of the aim i.e. achieving the consensus on essential ecclesiological principles. Regarding that, the explora-

tion of the applicability and limitations of the principles »unity in diversity,« »hierarchy of truths,« and the term »oikonomia,« could be very significant. In order to improve the dialogue, it should be expanded to all spheres of church life. Inner theological movements in both Churches will also be an important factor in the future development of the Orthodox-Roman Catholic dialogue.

Keywords: *dialogue, commission, primacy, unity, reception*

Uvod

Posmatrano iz perspektive odnosa Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve 2014. godina mogla bi se nazvati »godinom jubileja«. Najpre, susretom vaseljskog patrijarha Vartolomeja i pape Franja u maju u Jerusalimu obeležena je 50. godišnjica susreta (5. i 6. januar 1964.) njihovih prethodnika patrijarha Atinagore i pape Pavla VI na istom mestu. 21. novembra 2014. u Vatikanu je svečano obeležena pedeseta godišnjica donošenja Dekreta o ekumenizmu (*Unitatis redintegratio*). 8. novembra 2014. u prisustvu vaseljskog patrijarha Vartolomeja i predsednika Papskog sekretarijata za unapređenje jedinstva hrišćana kardinala Kurta Koha proslavljena je 50. godišnjica osnivanja organizacije Pro Oriente. Takođe, za ekumenske odnose na našem regionalnom nivou veoma je značajna proslava 40. godišnjice ekumenskih simpozijuma (Maribor, 16–18. oktobar 2014.), na kojoj su učestvovali predstavnici teoloških fakulteta iz Ljubljane odnosno Maribora, Zagreba i Beograda.

Imajući u vidu sve ovo moglo bi bilo očekivati da sadašnji teološki dijalog dve Crkve dobro napreduje i da su njegove perspektive sasvim izvesne. Međutim, upravo u »godini jubileja« održana je 13. plenarna sednica Mešovite međunarodne komisije za bogoslovski dijalog (15–23. septembar u Amanu). U saopštenju sa ove sednice teološki rad Komisije sažet je u svega dve rečenice:

»Because of the many questions raised about the text, the Commission decided to draft a new text which was then discussed and revised in detail. The Commission decided that the text be referred to the next Coordinating Committee for further elaboration and improvement, in view of the next Plenary Session of the Joint Commission.« (Joint International Commission 2014)

Pored toga, kada se ima u vidu da je poslednji zajednički dokument Komisije donet u Raveni 2007. godine, očigledno je da se međusobni

dijalog nalazi u nekoj »fazi zatišja«. Iako broj donetih dokumenata svakako nije jedini niti odlučujući kriterijum za ocenu rada Komisije, ipak, imajući u vidu metodologiju bilateralnih dijaloga – postupno približavanje u istinama vere kroz pronalaženje zajedničkih osnova i prihvatanje legitimnih razlika – izgleda da do približavanja stavova dolazi sporo i samim tim je dijalog možda u »krizi«.

Brzi uspjesi na početku pregovora probudili su naime očekivanja o skorom prevazilaženju raskola i uspostavljanju crkvenog jedinstva (vidi npr. Papa Jovan Pavle II, *Tertio Millennio Adveniente* 34). Međutim desilo se upravo ono što kardinal Kasper (2007) navodi u kontekstu celokupnog ekumenskog dijaloga: ekumenski pokret je ugušio njegov sopstveni uspeh. Otrežnjenje izazvano preprekama lagano se pretvaralo u rezignaciju i sumnju u mogućnost ostvarenja proklamovanog cilja jedinstva svih u Hristu. Posmatrajući celokupni ekumenski pokret pitanje »kako dalje?« postavlja se već od sedamdesetih godina prošlog veka, dok je za pravoslavno-rimokatolički dijalog ovo pitanje postalo ponovo aktuelno posle Ravenskog dokumenta.

1. Izazovi

Pre analize izazova pred kojima se trenutno nalazi pravoslavno-rimokatolički dijalog neophodan je kratak osvrt na opšte domete bilateralnih dijaloga. Naime, moguća opasnost u ovakvim dijalozima jeste da, umesto da strane u dijalogu identifikuju zajedničke elemente, one ustvari jače profilišu svoje konfesionalne identitete i time dijalog svedu na pregovore, koji najčešće onemogućće plodonosan i svrsishodan dijalog. Dodatak u Ravenskom dokumentu, u kome obe Crkve ističu svoje samopoimanje kao jedne, svete, saborne i apostolske Crkve, kao da govori u prilog tvrdnji o profilisanju konfesionalnih identiteta (Marte 2014, 237). Uz to, mitropolit RPC Ilarion Alfejev u oktobru 2014. istakao je da smatra da odluke budućeg Svepravoslavnog sabora treba jasno da ukažu da učešće Pravoslavnih Crkava u ekumenskom pokretu počiva na uverenju da samo Pravoslavna Crkva predstavlja jednu, svetu, sabornu i apostolsku Crkvu u smislu Nikejsko-Carigradskog simbola vere.

1.1 Razjašnjavanje razlika i različitost interpretacija

Sa druge strane, moguće je da dve strane kroz dijalog i razjašnjavanje razlika i različitosti interpretacija dođu do delimičnog ili potpunog slaganja po pitanju učenja koje je dovoljno za uspostavljanje crkvene zajednice. Primer takvog dijaloga predstavlja Lojenberška konkordija kojom je 1973. godine uspostavljeno svetotajinsko jedinstvo između crkava proizašlih iz reformacije (kao i nekih predreformacijskih crkava). Nikako ne umanjujući značaj ovog dogovora značajno je napomenuti da on ipak ne govori mnogo o perspektivama pravoslavno-rimokatoličkog dijaloga. Najpre zbog toga što učesnice dijaloga polaze od eklisioloških principa koji su bitno različiti od rimokatoličkih i pravoslavnih a na kraju i zbog toga što lojenberški model crkvenog jedinstva ne predstavlja jedinstvo kakvom teže Pravoslavna i Rimokatolička Crkva.

Drugi izazov sa kojim se pravoslavno-rimokatolički dijalog susreo uzrokovan je samom njegovom metodologijom. Na početku Minhenskog dokumenta stoji: »Zaista smo želeli da pođemo od onoga što nam je zajedničko i onda da to tako razvijamo da iznutra i postepeno obrađujemo sve ono u čemu se ne slažemo.« (Marte 2014, 235–255; moj prevod) Dakle, posle početne faze dijaloga u kojoj su obe strane izložile zajedničke teološke osnove, prirodno je bilo očekivati da na dnevni red komisije dođu i sporna pitanja. Koliko god to bilo očekivano i neophodno, teško je oteti se utisku da put do spornih pitanja ipak nije bio postepen i prirodan, kao i da je »problem primata rimskog episkopa« možda prerano (bez valjane pripreme) došao »na sto«.

Kada govorimo o metodologiji bilateralnih dijaloga posebnu pažnju treba posvetiti prirodi usvojenih dokumenata. Traženje zajedničkih osnova može da dovede do nastajanja (preterano) kompromisnih dokumenata, koji su otvoreni raznim interpretacija i koje učesnice u dijalogu različito tumače, onemogućujući tako stvarni konsenzus. Takođe, smetnja konsenzusu ne mora biti namerna različita interpretacija nego i različitost shvatanja pojedinih termina i koncepata koji se pominju u dokumentima, a čiji sadržaj učesnice dijaloga nisu razmotrile. Tako, ističući suštinsku razliku između latinske i grčke tradicije Tomas Bremer (2010, 34–35; moj prevod) piše: »Na formalnom nivou čini se da postoje velika slaganja, npr. u učenju o svetim tajnama. Obe Crkve priznaju sedam

svetih tajni, koje se uopšteno posmatrano takođe čine identičnim. Ipak, iza ovih stvarnosti se nalaze sasvim različite svetotajinske teologije.«

Iako je ova primedba svakako utemeljena, iscrpne rasprave o svim doktrinarnim elementima odvele bi dijalog u nedogled, tako da je neophodno (uvažavajući sve razlike u tradicijama) ipak unapred odrediti broj spornih tema koje suštinski određuju odnose između Crkava a ostalim temama ostaviti prostora u »jedinstvu u različitosti«. Apsolutna istovetnost u učenju i praksi nikada naime nije bila postojala (Jensen 2006, 64) niti je bila imperativ. U *Unitatis redintegratio* (14; moj prevod) se konstatuje da je apostolsko nasleđe na istoku i zapadu »prihvatano u različitim oblicima i na različite načine i zbog toga je od samog početka u Crkvi ovde i tamo različito tumačeno, na šta su uticali i različitosti u mentalitetu i životnim okolnostima«. Zbog toga u budućem dijalogu od velike pomoći može biti istraživanje primenljivosti i ograničenja principa »jedinstvo u različitosti«. Iako se ovaj princip načelno prihvata kao legitiman u dijalogu, u stvarnosti se »granice različitosti« ipak sve više sužavaju, dok se samo shvatanje jedinstva sve više pomera ka uniformnosti.

1.2 Cilj ekumenskog dijaloga

Sa ovim je povezan najveći izazov pred kojim obe Crkve stoje u ovom dijalogu. Naime, kao osnovni preduslov za uspeh doktrinarno orijentisanog dijaloga, kakav je dijalog između Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve, jeste jasno određen cilj. Kardinal Kurt Koh (2014, 114) piše da Katolička i Pravoslavna Crkva drže do prvobitnog cilja ekumene, a to je vidljivo jedinstvo u veri, svetotajinskom životu i crkvenim službama. To bi značilo da obe Crkve teže ka punom institucionalnom jedinstvu. U istom tekstu Koh navodi da je veliki deo protestantskih crkava odustao od ovog cilja, zadovoljavajući se lojenberškim modelom jedinstva, po kojem crkve uprkos međusobnom priznanju i svetotajinskom jedinstvu ostaju »samostalne institucionalne stvarnosti« (Koch 2014, 115). Međutim, iako pravoslavna i katolička strana nastavljaju načelnu privrženost prvobitnom cilju ekumenskog pokreta postavlja se pitanje da li one pritom podrazumevaju istu stvarnost? Naime, sam pojam »institucije« definitivno nema isti sadržaj u rimokatoličkoj i pravoslavnoj eklisiološkoj tradiciji. Dok katolička strana pod institucionalnim jedinstvom pre svega misli na koncept jedinstva u univerzalnoj Crkvi, u pravoslavnoj tradiciji se institucionalno jedinstvo najpre projavljuje u okvirima sa-

bornosti. Dakle, ključni problem jeste samo razumevanje cilja, odnosno različite predstave o »zajedničkom cilju«.

Isto važi i za termin *communio* (κοινωνία), koji se u Ravenskom dokumentu (1) pominje kao cilj ekumenskog dijaloga. Premda i u pravoslavnoj i u rimokatoličkoj eklisiologiji (posebno posle Drugog vatikanskog sabora) ovaj termin igra značajnu ulogu, postoje mnogobrojna pitanja koja zahtevaju odgovor: kako se ostvaruje *communio*, kakva je uloga primata u zajednici lokalnih crkava, na koji način se pojavljuje jedinstvo Crkve, itd. Zbog nepostojanja jasne (i zajedničke) predstave o samom cilju, ovde nailazimo na brojne nedoumice, koje otežavaju dijalog.

Sa druge strane, trenutno iskustvu u dijalogu nam govori koliko je teško govoriti o nekom ponovnom uspostavljanju jedinstva po obrascu koji je postojalo u prvom milenijumu. Poslednji sastanci mešovite Komisije pokazali su da ne postoji potpuni konsenzus po pitanju načina funkcionisanja crkvenog ustrojstva u nepodeljnoj Crkvi. Međutim, čak i kada bi postojao konsenzus po tom pitanju, ostaje nam doktrinarni razvoj obe Crkve u drugom milenijumu, koji se ne može prevideti niti odbaciti.

Dakle, različito razumevanje samog cilja dijaloga jeste glavna prepreka u budućim odnosima Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve. Put do zajedničkog razumevanja cilja, vodi preko nalaženja zajedničkih suštinskih eklisioloških principa, pri čemu legitimnost različitosti u interpretaciji i akcentuaciji ne bi trebalo dovoditi u pitanje. U pravoslavno – rimokatoličkom dijalogu to bi značilo postojanje zajedničkog razumevanja Crkve i shodno tome zajedničkog shvatanja crkvenog jedinstva. Međutim upravo u ovom pogledu, po pitanju onoga što konstituše samu Crkvu, a time i po pitanju onoga što predstavlja suštinu jedinstva Crkve, pravoslavna i rimokatolička strana očigledno imaju različito razumevanje. Osvrćući se na celokupan ekumenski pokret Juta Kozlovski (2009, 315–316) stoga sa pravom smatra da u nekom smislu ekumenski pokret još uvek stoji na početku. Kao najveći problem ona navodi nepostojanje opšte prihvaćenog cilja, kao i nepostojanje jasne i opšte prihvaćene terminologije, što često vodi ka nerazumevanju i proizvoljnim interpretacijama određenih pojmova ili dokumenata.

2. Perspektive

Kada se imaju u vidu izazovi (pomenuti su samo neki od njih) pred kojima stoji dijalog Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve, očigledno je da put ka jedinstvu neće biti kratak niti jednostavan. Budući razvoj dijaloga zavisiće od mnogih faktora, najpre teoloških a zatim i od tzv. neteoloških.

2.1 Teološki faktori razvoja dijaloga

Kada se govori o teološkim faktorima, tu pre svega treba pomenuti teološki pristup. Već je pomenuto da ispitivanje granica principa »jedinstvo u različitosti« može pozitivno uticati na budući dijalog. U tom pogledu interesantan je i inspirativan pristup Johanesa Brosedera, koji, pozivajući se na apofatičku tradiciju, govori o »kenotičkoj eklisiologiji«. Posmatrano iz teorijsko-saznajne perspektive ova kenotička eklisiologija može biti ekumenski veoma relevantna. Broseder ističe da ona izlazi iz same sebe i da se ne postavlja kao merilo svih drugih (Brosseder 2001, 18–19). Ovakav pristup eklisiologiji odnosno teologiji svakako može da posluži kao podloga za otvoren dijalog u okviru koga bi učesnice bile pozvane na kritičko promišljanje sopstvene tradicije, kao i na osveščivanje činjenice da Istina uvek biva recipirana u određenim društveno-kulturnim okolnostima, odnosno da biva kontekstualno izražena. Samim tim istorijski put pojedinačnih Crkvi, kao i eklisiološke forme i sadržaji nastali tokom njega, moraju biti kontekstualno shvaćeni i vrednovani, da kao takvi ne bi postali prepreka uspostavljanju jedinstva. Cilj ekumenskog dijaloga nije poricanje legitimnih različitosti teoloških tradicija, nego njihovo dovođenje u plodonosan odnos kroz međusobno dopunjavanje (Thönissen 2014, 95).

Dijaloški i otvoren pristup sopstvenom eklisijalnom identitetu predstavlja *conditio sine qua non* za budućnost razgovora između Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve. Iznošenjem principa o »hijerarhiji istina« (*Unitatis redintegratio* 11) rimokatolička teologija je načinila važan korak u tom pravcu, iako teorijska pozadina kao i praktična primena ovog principa potrebuju dalja razjašnjenja. U pravoslavnoj teologiji ova otvorenost nalazi konkretan izraz u primeni principa ikonometrije, koji pored svoje pastirske ima i kanonsko-eklisiološku dimenziju. U prvim vekovima Crkva se pri ophođenju sa šizmatičkim i jeretičkim zajednicama neretko rukovodila ovim principom. Takođe treba imati u vidu da je način uspos-

tavljanja crkvenog jedinstva sa ovim zajednicama često određivan po ikonomijskim (i nekada promenljivim) kriterijumima. Ovim naravno ne želim da podstaknem razvoj nekakvog »eklesiološkog relativizma« već samo da ukažem na neke teološke pristupe koji bi mogli biti od koristi u budućem dijalogu.

2.2 Recepcija dijaloga i njegovih rezultata

Pored načelnog teološkog pristupa, uspeh pravoslavno–rimokatoličkog dijaloga zavisiće i od recepcija dijaloga i njegovih rezultata. Dinamika dijaloga i recepcija su naime međusobno uslovljeni. Trenutna situacija u kojoj zajednički dokumenti najčešće bivaju recipirani u teološkoj i akademskoj sredini, dok široj crkvenoj javnosti ostaju nepoznati, svakako da ne podstiče na intenziviranje i produbljivanje dijaloga. Iako su uzroci slabe recepcije mnogobrojni i kompleksni, mislim da posebnu pažnju treba obratiti na vezu između sadržaja koji treba biti recipiran i same recepcije. Pravo pitanje jeste u kojoj su meri rezultati dijaloga relevantni za konkretne odnose među Crkvama ili za funkcionisanje lokalnih crkvenih zajednica. Budući da su dosadašnji dokumenti teorijsko–dogmatske prirode, ne treba da čudi činjenica da rad zajedničke Komisije ostaje dalek široj crkvenoj javnosti. Situacija se neće promeniti sve dok rezultati dijaloga ne budu imali konkretne posledice po život vernih. Dakle, da bi se recepcija dijaloga poboljšala neophodno je pokušati izvući konkretne posledice dosadašnjih dogovora ili voditi dijaloge na drugim nivoima i o drugim pitanjima, kako bi se crkveni narod zainteresovao i uključio u dijalog.

Međutim, problem recepcije ipak nije ograničen samo na širu crkvenu javnost. Takođe se može dalje postaviti pitanje u kojoj meri su rezultati dijaloga deo studijskih kurikuluma na teološkim fakultetima. Odnosno, da li činjenica da učestvujemo u ekumenskom dijalogu uopšte ima odjeka u metodama, planovima i programima teoloških visokoškolskih ustanova (Zizioulas 2010, 349). Ako celokupnu recepciju ekumenskog dijaloga »velikodušno« prepustimo samo jednoj disciplini – ekumenskoj teologiji, možemo doći u situaciju da teologija i dostignuća ekumenskog pokreta budu proučavani tek kao neki »privesak« konfesionalnoj teologiji. Suštinsko pitanje dakle jeste da li dijalog služi samo za predstavljanje Crkve spolja ili rezultati dijaloga imaju implikacije i na samopimanje učesnica dijaloga. Na budućnost dijaloga svako bi negativno

uticala moguća šizofrena situacija u kojoj bi postojala izvesna »teologija dijaloga« i »sopstvena konfesionalna teologija«.

Za napredak i produbljivanje odnosa između Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve neophodno je širenje dijaloga na sve oblasti crkvenog života. Jedinstvo Crkve se ne iscrpljuje u dogmatskim priručnicima, koliko god oni bili savršeni, stoga ni dijalog ne može biti stvar jedne Komisije. Pored akademske i međufakultetske saradnje, koja je sasvim dobra i u uzlaznoj je putanji, značajno bi bilo osmisliti modele saradnje na parohijskom i eparhijskom nivou, gde bi crkveni narod neposredno okusio plodove ekumenskog dijaloga i približavanja. Iskustvo Rimokatoličke i Evangelističke Crkve u Nemačkoj govori da upravo saradnja i ekumenski dijalog na lokalnom nivou mogu mnogo bolje da funkcionišu nego na oficijelnom nivou i time daju podsticaj za dalje razgovore u zvaničnom teološkom dijalogu. Slično iskustvo imaju i pravoslavne eparhije odnosno parohije u većinski rimokatoličkim zemljama, gde saživot (mešoviti brakovi, priznavanje krštenja, omogućavanje učešća u bogoslužbenom životu druge Crkve) zahteva i podstiče ekumenski dijalog. Zbog toga je pored postojećih (Taizé, itd.) neophodno stvarati nova »mesta susreta« vernika obe Crkve. Kardinal Kasper govori tako o »ekumeni života«, koja uključuje zajedničko proučavanja Svetog Pisma, zajedničke bogoslužbene i karitativne aktivnosti (Kasper 2012, 582–583).

2.3 Uloga unutrašnjih teoloških kretanja u obema Crkvama

Na budućnost dijaloga između Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve značajno će uticati još jedan faktor – unutrašnja teološka kretanja u obema Crkvama. Savremeni razvoji u pravoslavnoj i rimokatoličkoj teologiji, koji su delom svakako izazvani i uslovljeni ekumenskim pokretom mogu značajno da unaprede dijalog. U okvirima rimokatoličke teologije kao primer može se navesti učenje o papskom primatu, koje trenutno predstavlja glavni kamen spoticanja u odnosima između dve Crkve. Podstaknuti teologijom Drugog vatikanskog sabora mnogobrojni rimokatolički teolozi istraživali su eklisiološko utemeljenje primata, nastojeći da istaknu suštinsku vezu i međusobnu uslovljenost primata i sabornosti Crkve. Nadu da će ove tendencije biti praćene konkretnim kanonsko-eklisiološkim izrazima daju brojni istupi sadašnjeg Pape Franja: naglašavanje titule »Episkop Rima«, želja za proširenjem ovlašćenja episkopskih konferencija (*Evangelii gaudium* 32), pomnjanje »decentralizacije« u

kontekstu nemešanja u rad lokalnih episkopa (*Evangelii gaudium* 118), isticanje neophodnosti veće kontekstualizacije i inkulturacije hrišćanske vere u različitim delovima sveta, izjava na Praznik Sv. Apostola: »Mi moramo ići putem sabornosti.« (Wassilowsky 2014, 144) Itd. Ukoliko bi zaista došlo do preoblikovanja papske službe, koje papa Franjo pominje u *Evangelii gaudium* 32, otvorila bi se sasvim nova dimenzija u dijalogu Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve.

Upravo zahvaljujući ovom dijalogu i u Pravoslavnoj Crkvi je aktualizovana debata o eklesiološkom utemeljenju i sadržaju primata vaseljenskog patrijarha. Suprostavljena gledišta se kreću između stavova da vaseljenski patrijarh sa »primatom po časti« ima »svepravoslavna zaduženja i prava« (Larentzakis 2008, 212) do stava on ima izvesnu »koordinacionu ulogu« i da nema apsolutno nikakva jurisdikciona prava izvan svog patrijarhata (Alfeyev 2008, 225). Ova unutarpravoslavna debata svakako nepovoljno utiče na dijalog sa Rimokatoličkom Crkvom i ukazuje na trenutnu nemogućnost Pravoslavne Crkve da »jednim glasom« učestvuje u dijalogu. Međutim, mnogo nepovoljniji uticaj na dijalog mogao bi imati dokument »Stav Moskovske Patrijaršije o prvenstvu u Vaseljenskoj Crkvi« donešen 25 – 26. decembra 2013. godine, koji predstavlja reakciju na Ravenski dokument (koji nije prihvaćen od strane Ruske Pravoslavne Crkve). Primat na univerzalnom nivou se u dokumentu karakteriše kao ustanova ljudskog a ne božanskog prava i ističe se različita priroda univerzalnog primata u odnosu na primat na lokalnom i regionalnom nivou (Matić 2014).

Zaključak

Problem različitog shvatanja primata danas svakako predstavlja centralnu tačku sporenja između dve Crkve. Međutim, to svakako nije jedina niti, po mom mišljenju, najveća prepreka na dugom putu ka jedinstvu Crkve. U tom pogledu Zizijulas (2014, 131–132) dobro primećuje: »Najveći neprijatelj katoličnosti Crkve je samodovoljnost u kojoj su se Istok i Zapad bili udobno smestili posle Velikog raskola. Dokle god preovlađuje ovo samozadovoljstvo, ekumenski pokret neće uspevati da ostvari svoju svrhu.« Prevazilaženje samodovoljnosti i strpljiv rad na iznalaženju novih načina shvatanja i interpretacije sopstvenog i tuđeg eklesiološkog identiteta pospešiće razvoj dijaloga, koji uprkos trenutnom »zatišju« svakako nije u nekoj većoj krizi već samo prolazi kroz očekivanu fazu.

Reference

- Alfeyev, Hilarion.** 2008. Primat und Katholizität in der orthodoxen Tradition. *Una Sancta* 63 (3): 225–233.
- Bremer, Thomas.** 2010. Der unbekannte Dritte. Die Orthodoxie im ökumenischen Gespräch. *Herder Korrespondenz Spezial* 1 – 2010: 30–35.
- Brosseder, Johannes.** 2001. Der verborgene Gott und die Kirche. Eine Einführung. U: Johannes Brosseder, ur. *Verborgener Gott – verborgene Kirche? Die kenotische Theologie und ihre ekklesiologischen Implikationen*, 11–25. Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer.
- Jensen, Anne.** 2006. Gab es eine ungeteilte Kirche? Konfessionsbildungen im frühen Christentum. U: Bernd Jochen Hilberath i Karl-Josef Kuschel, ur. *Theologie im Gespräch. Eine Agenda für die Zukunft. FS Urs Baumann*, 63–72. Frankfurt a.M.: Lembeck.
- Joint International Commission** for the Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church, 13. zajednička skupština, Aman, Jordan, 15–23 septembar 2014, *Communique*, http://www.patriarchate.org/de/-/joint-international-commission-for-the-theological-dialogue-between-the-roman-catholic-church-and-the-orthodox-church-13th-plenary-session-amman-jorda?redirect=http%3A%2F%2Fwww.patriarchate.org%2Flatest-news%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_fJBy4jqgMuQe%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D2 (pogledano 20. 11. 2014).
- Kasper, Walter.** 2007. Ökumene vor neuen Herausforderungen. http://www.kardinal-kasper-stiftung.de/Vortrag_oekumenepreis.html (pogledano 23. 11. 2014.)
- — —. 2012. *Wege zur Einheit der Christen*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Koslowski, Jutta.** 2009. »Versöhnte Verschiedenheit von Schwesterkirchen«? Über die Begriffs- und Bedeutungsvielfalt in der Diskussion über die Einheit der Kirche. *MTbZ* 60: 314–326.

- Kurt, Koch.** 2014. »Die einige und einzige Kirche«. Ökumenische Perspektiven der Kircheneinheit. *IKaZ* 43: 112–125.
- Marte, Johann,** ur. 2014. *Herausforderung sichtbare Einheit: Beiträge zu den Dokumenten des katholisch-orthodoxen Dialogs*. Würzburg: Echter Verlag, Pro Oriente.
- Matić, Zlatko.** 2014. Primat u Crkvi – zvanični stav Ruske Pravoslavne Crkve i nastavak pravoslavno-katoličkog dijaloga. *Sabornost* 8: 53–67.
- Larentzakis, Grigorios.** 2008. Die Strukturen der orthodoxen Kirche und das Ökumenische Patriarchat von Konstantinopel: Seine gesamtorthodoxen Aufgaben. *Una Sancta* 63 (3): 207–224.
- Piff-Perčević, Theodor i Alfred Stirnemann.** 1990. *Im Dialog der Wahrheit*. Innsbruck – Wien: Tyrolia-Verlag (Pro Oriente Band XII).
- Pro Oriente.** 2. 10. 2014. Interorthodoxe Spezialkommission zur Vorbereitung des Panorthodoxen Konzils tagt in Chambesy. Tagung ist von den Spannungen zwischen Moskau und Konstantinopel überschattet. [Http://www.pro-oriente.at/?site=ne20141002123106](http://www.pro-oriente.at/?site=ne20141002123106) (pogledano 23. 11. 2014).
- Thönissen, Wolfgang.** 2014. Funktionswesen des ökumenischen Dialogs. U: Thomas Bremer i Maria Wernsmann, ur. *Ökumene – überdacht. Reflexionen und Realitäten im Umbruch*, 76–95. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Tomos agapis:** Dokumentation zum Dialog der Liebe zwischen dem Hl. Stuhl und dem ökumenischen Patriarchat 1958–1976. 1978. Innsbruck, Wien, München: Tyrolia Verlag, Pro Oriente.
- Wassilowsky, Günter.** 2014. »Francesco – Vescovo di Roma«. Über die gegenwärtige Neubelebung der ältesten Titulatur des Papstes. *IKaZ* 43: 142–147.
- Zizijulas, Jovan.** 2014. *Zapadna misao. Uvod u dogmatsko bogoslovlje zapadnog hrišćanstva*. Požarevac: Odbor za prosvetu i kulturu Eparhije požarevačko-braničevske.
- Zizioulas, John.** 2010. The Ecumenical Dimensions of Orthodox Theological Education. U: *The One and the Many. Studies on God, Man, the Church, and the World Today*, 349–359. Alhambra: Sebastian Press.